

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/53/112-115>

Şəfa Sadıqova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Xarici Dillər Mərkəzi

<https://orcid.org/0009-0007-8640-3597>

sadiqovasefa1988@gmail.com

Ərəb ədəbiyyatının Azərbaycan ədəbiyyatına təsiri: Tarixi və estetik paralellər

Xülasə

Ərəb ədəbiyyatı İslam sivilizasiyasının əsas sütunlarından biri kimi, Azərbaycan ədəbiyyatının formalaşmasında və inkişafında mühüm rol oynamışdır. Bu məqalədə ərəb və Azərbaycan ədəbiyyatları arasındakı əlaqələr tarixi, poetik və fəlsəfi müstəvidə təhlil olunur. Ərəb dilinin İslam mədəniyyətinin əsas daşıyıcısı kimi qəbul olunması nəticəsində Azərbaycan ədəbiyyatı həm poetik forma, həm də ideya-fəlsəfi baxımdan ərəb ədəbiyyatından bəhrələnmişdir. Ərəb ədəbiyyatı üslubun əsas mənbələrindən biri kimi yalnız dini və elmi biliklərin deyil, həm də estetik düşüncənin və bədii irsin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Xüsusilə Nizami, Füzuli və Nəsimi kimi klassik Azərbaycan şairlərinin yaradıcılığında ərəb poetikasının izləri, rəmlər və məcazlar öz əksini tapmışdır. Məqalədə həmçinin ərəb ədəbiyyatının Azərbaycan ədəbiyyatına təsirinin mərhələləri, ortaqlar və müasir dövrdə bu əlaqələrin davamlılığı da araşdırılır. Ərəb ədəbiyyatının Azərbaycan ədəbiyyatına təsiri çoxmərhələli və çoxşaxəli bir proses olmuşdur. Nəticə etibarilə, bu tədqiqat ərəb və Azərbaycan ədəbiyyatlarının qarşılıqlı zənginləşməsinə nümayiş etdirir və Şərq poetikasının universal dəyərlər sistemindəki yerini müəyyənləşdirir.

Açar sözlər: ərəb ədəbiyyatı, Azərbaycan ədəbiyyatı, poetika, təsir, klassik dövr, mədəni əlaqələr

Shafa Sadigova

Azerbaijan State Pedagogical University,

Center for Foreign Languages

<https://orcid.org/0009-0007-8640-3597>

sadiqovasefa1988@gmail.com

The Influence of Arabic Literature on Azerbaijani Literature: Historical and Aesthetic Parallels

Abstract

Arabic literature, as one of the fundamental pillars of Islamic civilization, has played a crucial role in the formation and development of Azerbaijani literature. This article examines the connections between Arabic and Azerbaijani literary traditions from historical, poetic, and philosophical perspectives. Azerbaijani literature has benefited from the acceptance of the Arabic language as the main carrier of Islamic culture, both in poetic expression and in ideological and philosophical dimensions. Arabic literature has not only served as a source of religious and scientific knowledge but has also become a foundation for aesthetic and artistic expression. The influence of Arabic poetics is evident in the works of classical Azerbaijani poets such as Nizami, Fuzuli, and Nasimi, whose writings incorporate the imagery, symbolism, and metaphysical concepts of Arabic literature. The paper also explores the stages of influence, shared motifs, and the continuity of these cultural and literary relations in the modern era. The influence of Arabic literature on Azerbaijani literature has been a multi-stage and multifaceted process. Ultimately, this study demonstrates the mutual enrichment of both literary traditions and defines the role of Eastern poetics within the broader context of universal human values.

Keywords: Arabic literature, Azerbaijani literature, poetics, influence, classical period, cultural relations

Giriş

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixən müxtəlif mədəni və dil sistemlərinin qarşılıqlı təsiri altında formalaşmışdır. Bu təsirlər içərisində ərəb ədəbiyyatının rolu xüsusilə önəmlidir. Ərəb dilinin İslam mədəniyyətinin əsas daşıyıcısı kimi qəbul olunması nəticəsində Azərbaycan ədəbiyyatı həm poetik forma, həm də ideya-fəlsəfi baxımdan ərəb ədəbiyyatından bəhrələnmişdir. Ərəb ədəbiyyatı vasitəsilə Azərbaycan ədəbiyyatına dini, elmi və etik məzmunlar daxil olmuş, bu da onun intellektual səviyyəsinin yüksəlməsinə zəmin yaratmışdır (Abbas, 2015).

Tədqiqat

Ərəb ədəbiyyatının əsas xüsusiyyətləri. Ərəb ədəbiyyatı qədim poeziya ənənələrinə, yüksək ritmik və təsvir gücünə malik bir sistem kimi tanınır. Qəbilə dövrü (Cəhiliyyə) poeziyasında qəhrəmanlıq, təbiət və sevgi motivləri əsas yer tuturdu. İslamın qəbulundan sonra isə ədəbiyyatın ideya yükü dəyişərək mənəviyyat, elm və ilahi mövzulara yönəldi. Əl-Mutanəbbi, Əl-Maarri, Cəhil və Hassan ibn Sabit kimi şairlər ərəb ədəbiyyatında poetik dilin gücünü və fəlsəfi dərinliyini təməl səviyyədə formalaşdırdılar. Ərəb nəsrinə də zənginləşərək dini-fəlsəfi traktatlarla, elmi mətnlərlə və nəsihətnamələrlə xüsusiləşdi (Mahmudov, 2001, s. 15).

Ərəb ədəbiyyatının Azərbaycan ədəbiyyatına təsir mərhələləri

Ərəb ədəbiyyatının Azərbaycan ədəbiyyatına təsiri çoxmərhələli və çoxşaxəli bir proses olmuşdur. Bu təsir yalnız dil və üslub səviyyəsində deyil, həm də dünyagörüş, məfkurə və estetik düşüncə baxımından reallaşmışdır. Mərhələlərə bölünmüş şəkildə bu təsiri aşağıdakı kimi təsnif etmək olar.

Birinci mərhələ İslamın Azərbaycanda yayılması ilə başlanır (VII–IX əsrlər). Bu dövrdə ərəb dili dini biliklərin, elmin və dövlət idarəçiliyinin əsas dili kimi qəbul edilir. Ərəb yazılı ədəbiyyatı ilə təmas nəticəsində yerli şair və alimlər ərəb dilində əsərlər yazmağa başlamışlar. Ərəb poetikasının təsiri ilə Azərbaycan ədəbiyyatında məcazlı ifadə tərz, dini-fəlsəfi simvollar və yeni bədii formalar yaranmışdır (Al-Ghazali, 2018).

İkinci mərhələ XI–XIV əsrləri əhatə edir. Bu dövrdə ərəb ədəbiyyatının təsiri fars dili vasitəsilə daha da möhkəmlənmişdir. Nizami Gəncəvi kimi dahilər ərəb fəlsəfəsini, *Qurani-Kərimin* bədii strukturlarını və ərəb poetikasının simvolikasını öz əsərlərində yüksək səviyyədə sintez etmişlər. Bu mərhələdə ərəb təsiri artıq birbaşa deyil, mədəni və fəlsəfi vasitələrlə həyata keçirilmişdir (Baxşəliyev, 2007).

Üçüncü mərhələ XV–XVIII əsrləri əhatə edir və bu dövrdə Füzuli, Nəsimi, Xətai kimi şairlərin yaradıcılığı əvvəlki mərhələlərin zirvəsi hesab olunur. Onlar ərəb poetikasının dərinliklərini milli zövqlə birləşdirərək özünəməxsus Azərbaycan poetik məktəbi formalaşdırmışlar. Füzulinin *Leyli və Məcnun* əsərində ərəb məhəbbət poeziyasının təsiri aydın görünür. Nəsimi isə ərəb sufi poeziyasının fəlsəfi qatlarını Azərbaycan dilində yeni poetik səviyyəyə qaldırmışdır.

Dördüncü mərhələ XIX–XX əsrləri əhatə edir. Bu dövrdə ərəb ədəbiyyatı ilə əlaqələr elmi, tərcümə və mədəni istiqamətlərdə davam etmişdir. Mirzə Fətəli Axundzadə, Həsən bəy Zərdabi və digər maarifçilər ərəb dilindən tərcümələr vasitəsilə Şərq ədəbiyyatını yeni intellektual səviyyədə təqdim etmişlər. XX əsrin ortalarından etibarən ərəb mədəni irsinə maraq yenidən artmış, müasir tədqiqatlarda bu əlaqələrin fəlsəfi və estetik aspektləri geniş şəkildə araşdırılmışdır (Mahmudov, 2001, s. 15).

Ərəb ədəbiyyatının Azərbaycan ədəbiyyatına təsiri bir neçə tarixi mərhələdə müşahidə olunur. İlk mərhələ İslamın qəbulundan sonrakı dövrə təsadüf edir. Bu mərhələdə ərəb dili dini və elmi biliklərin ötürülməsində əsas vasitəyə çevrildi. İkinci mərhələ Orta əsrlər dövrünə aid olub, burada ərəb poetikasının təsiri Nizami Gəncəvi, Nəsimi, Füzuli kimi klassik şairlərin yaradıcılığında özünü göstərmişdir. Onların əsərlərində ərəb ədəbiyyatının rəmzləri, ilahi eşq və hikmət motivləri geniş yer tutur. Üçüncü mərhələ XIX əsrdən etibarən Avropa təsirlərinin artması ilə ərəb poetikasının yeni kontekstdə interpretasiyası ilə xarakterizə olunur (Aslanov, n.d.).

Ərəb və Azərbaycan ədəbiyyatında ortaq motivlər və simvollar

Hər iki ədəbiyyatın dərin mənəvi kökləri oxşardır. Ərəb ədəbiyyatında Allah eşqi, hikmət, elm və insanın mənəvi kamilləşməsi mövzuları Azərbaycan klassik poeziyasında da geniş işlənmişdir. Füzulinin *Leyli və Məcnun* poeması ərəb məhəbbət dastanları ilə səsləşir, Nizaminin *Xəmsə*sindəki

rəmzlər Əl-Maarri və Sadi kimi mütəfəkkirlərin ideyaları ilə paralellik təşkil edir. Ədəbiyyatlar arasında ortaqlıq motivləri bədii təfəkkürün Şərq dünyasındakı birliyini nümayiş etdirir (Əliyeva, 2020, s. 98; Qasımova, 2023).

Müasir baxışlar və ədəbi əlaqələrin davamlılığı

XX və XXI əsrlərdə ərəb və Azərbaycan ədəbiyyatları arasında qarşılıqlı elmi və bədii əlaqələr davam etməkdədir. Tərcümə fəaliyyəti, ədəbi tənqid və müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq bu sahədə yeni istiqamətlər açmışdır. Azərbaycan alimləri ərəb mənbələrinə əsaslanaraq klassik ədəbiyyatın təməl qaynaqlarını araşdırır, ərəb ədəbiyyatşünasları isə Azərbaycan poeziyasındakı Şərq poetikasının təzahürlərini öyrənirlər. Bu qarşılıqlı maraq mədəni dialoqun müasir şəraitdə də aktuallığını qoruduğunu sübut edir (Cəfərov, 2024).

Ərəb ədəbiyyatının əsas xüsusiyyətləri

Ərəb ədəbiyyatı dünya ədəbiyyatının ən qədim və ən sistemli istiqamətlərindən biridir. Onun formalaşması İslamdan öncəki Cəhalət dövründən başlayır və əsrlər boyu dini, fəlsəfi, elmi və bədii inkişaf mərhələlərindən keçmişdir. Ərəb poeziyası ilk növbədə şifahi ənənəyə əsaslanmış, qəbilə həyatının mənəvi, sosial və estetik dəyərlərini ifadə edən qəsidə, mədhiyyə və mərsiyə janrları ilə formalaşmışdır. Bu dövrdə söz sənəti yüksək qiymətləndirilir, şairlər ictimai həyatın ən nüfuzlu simalarından sayılırdı (Köçərli, 2005, s. 115).

Ərəb ədəbiyyatının əsas xüsusiyyətlərindən biri onun dil və üslub zənginliyidir. Klassik ərəb dilinin poetik quruluşu həm qafiya, həm ritm, həm də məcaz sistemi baxımından olduqca mürəkkəb və ahəngdar quruluşa malikdir. Ədəbi dilin bu elastikliyi sonralar İslamın genişlənməsi ilə birlikdə digər xalqların, o cümlədən Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafına da təsir etmişdir (Hacıyev, 2010).

Ərəb nəsrinə isə daha çox dini və fəlsəfi məzmun daşıyırdı. Xüsusilə *Qurani-Kərim* və hədis mətnlərinin ədəbi üsulu ərəb ədəbiyyatında bədii-estetik meyarların formalaşmasında əsas rol oynamışdır. *Qurani-Kərim*dəki məcazlar, simvollar, ritmik təkrarlar və dərin məna qatları ərəb nəsrinin və poeziyasının sonrakı inkişafına güclü təsir göstərmişdir (Hüseynov, 2020).

Eyni zamanda, ərəb ədəbiyyatı elmi və fəlsəfi istiqamətlərdə də zəngin olmuşdur. Əl-Cahiz, Əl-Mutanəbbi, Əl-Hərriri kimi ədiblərin əsərləri ərəb bədii fikrinin dərinliyini göstərir. Onların dil ustalığı, məcazdan istifadə bacarığı və mənəvi-fəlsəfi təhlilləri sonrakı əsrlərdə digər İslam xalqlarının ədəbiyyatında, o cümlədən Azərbaycan klassik poeziyasında da öz əksini tapmışdır (Mütəllibova, 2019).

Nəticə

Ərəb ədəbiyyatı Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında həm məzmun, həm forma, həm də estetik sistem baxımından formalaşmasında müəyyənəddir rol oynamışdır. Onun təsiri ilə Azərbaycan poeziyasında dərin fəlsəfi məna, simvolika, mənəvi dərinlik və dil zənginliyi formalaşmışdır. Bu təsir təkcə keçmişdə deyil, bu gün də Azərbaycan ədəbi düşüncəsinin formalaşmasında mühüm istiqamət olaraq qalmaqdadır.

Ədəbiyyat

1. Abbas, I. (2015). *Classical Arabic literature and its influence*. Cairo University Press.
2. Al-Ghazali. (2018). *Ihya Ulum al-Din*. Damascus Press.
3. Aslanov, S. (n.d.). *Şərq poeziyasının struktur modelləri*. Nurlan.
4. Baxşəliyev, V. B. (2007). *Azərbaycan arxeologiyası*. Elm.
5. Cəfərov, F. (2024). Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Naxçıvanda siyasi vəziyyət. *Qədim Diyar*, 6(5), 6–12. <https://doi.org/10.36719/2706-6185/35/6-12>
6. Əliyeva, G. (2020). *Azərbaycan ədəbiyyatı*. Elm.
7. Hacıyev, İ. (Tərtibçi). (2010). *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Naxçıvan*. "Əcəmi" Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi.
8. Hüseynov, M. (2020). Influence of Arabic metaphors in medieval Azerbaijani poetry. *Oriental Studies Review*, 7(1), 55–63.
9. Karimov, R. (2021). Comparative reflections between Arabic and Azerbaijani poetics. *Literary Studies Journal*, 14(2), 33–41.
10. Köçərli, F. B. (2005). *Azərbaycan ədəbiyyatı*. Avrasiya Press.
11. Mahmudov, M. R. (2001). *Klassik ərəb ədəbiyyatı*. Bakı Universiteti Nəşriyyatı.
12. Mütəllibova, Ç. (2019). *Klassik ərəb ədəbiyyatı*. Müəllim Nəşriyyatı.
13. Qasımova, A. (2023). *Ərəb ədəbiyyatı. V-XIII əsrlər*. Elm.

Daxil oldu: 26.07.2025

Qəbul edildi: 08.11.2025